

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Кафедра філософії та соціально-гуманітарних наук

Поліщук І.Є.
Практикум з філософії

Херсон – 2019

Розглянуто на засіданні кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
(протокол № 10 від 6 травня 2019 р.)

Схвалено науково-методичною радою ХДУ (протокол №5 від 19.06.2019 р.)

Схвалено ученою радою ХДУ (протокол №12 від 24.06.2019 р.)

Автор:

Поліщук І.Є. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук

Рецензенти:

Лещенко А.М. – доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії

Лень Т.В. - кандидат філософських наук, доцент кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Поліщук І.Є.

Практикум з філософії (методичні вказівки і рекомендації до семінарських занять). – Херсон, 2019. - 32с.

Для студентів усіх напрямів підготовки Херсонського державного університету.

Зміст

Пояснювальна записка.....	
Методичні вказівки і рекомендації до семінарських занять (плани семінарських занять та проблемні питання).....	
Список рекомендованої літератури.....	

Пояснювальна записка

Навчальна дисципліна «Філософія» займає важливе місце в процесі підготовки бакалаврів усіх напрямів підготовки в сучасному українському університеті. Основною метою філософії є формування самостійного критичного мислення студентів, вміння вільно орієнтуватися в теоретичних та практично орієнтованих питаннях світоглядного та науково-пізнавального спрямування. В цьому плані вельми корисним має бути проведення семінарських занять із широким обговоренням низки проблемних питань, що запропоновані у даному виданні. Діалогічна форма проведення семінарів є найбільш ефективним способом засвоєння філософських знань, на що й розраховані розроблені навчально-методичні матеріали.

Семінарське заняття №1

«Предмет філософії»

План семінарського заняття

1. Історичні типи світогляду (міфологія, релігія).
2. Філософія як світогляд. Філософія і наука.
3. Основні розділи та напрями філософії.
4. Функції філософії.

Проблемні питання до семінару

1. Що таке світогляд? Поясніть особливості дофілософських типів світогляду – міфологічного та релігійного.
2. Поясніть особливості філософії як світогляду.
3. Чи мають спільні риси міфологія і філософія?
4. Різноманітні форми релігії на різних стадіях історичного розвитку людства мали неоднакові зв'язки з міфологією та філософією. Що є спільного та відмінного у релігії та філософії? Назвіть релігійні вчення, що мають більш суттєві «точки дотику» до філософії, аніж до міфології. Поясніть цю позицію.
5. Які соціальні умови спричинили розвиток філософського мислення?
6. Поясніть походження терміну «філософія» та його значення.
7. Які питання та проблеми є найбільш суттєвими у філософському осмисленні світу? Назвіть основні розділи філософії, в яких вони розглядаються.
8. Чи є сенс цілком ототожнювати філософію та науку на тій підставі, що вони є формами теоретичного пізнання світу? Якщо ні, то що дозволяє філософії набувати самостійного теоретичного статусу? Чи існують теоретичні проблеми, які є суто філософськими?
9. Яка проблема спричинила розподіл філософії на дві течії – матеріалізм та ідеалізм? Яких форм в історії філософії набували ці течії?

10. Що являє собою дуалізм? Чому ця позиція не набуває вельми широкого розповсюдження в філософії?
11. Онтологічні питання в філософії розглядаються не тільки з моністичної, дуалістичної, але й з плюралістичної позиції. Чи існував плюралізм у формі матеріалізму та ідеалізму?
12. Поясніть зміст термінів «гностицизм» та «агностицизм». Багато хто сьогодні вважає себе агностиком. Що означає ця позиція?
13. Поясніть зміст термінів «діалектика» та «метафізика». Чи виконує метафізична методологія конструктивну роль в науковому пізнанні?
14. Чи є діалектичний метод «панацеєю від всіх бід», чи є він таким, що не має певних недоліків?
15. Чому для філософії процес пошуку істини важить не менше, ніж сама істина?
16. Які функції виконує філософія? Чи має філософія практичну, а не суто пізнавальну спрямованість? Яку роль вона призначена відігравати в суспільному та індивідуальному людському бутті? Поміркуйте, як філософія може вплинути на Ваше особисте життя.
17. Чому філософія не повинна ставати ідеологією?
18. Назвіть основні етапи розвитку філософії.

Ключові терміни

- світогляд
- міфологічний світогляд
- релігія
- філософія
- наука
- розділи філософії: онтологія, гносеологія, праксеологія, аксіологія, антропологія, соціальна філософія, логіка, етика, естетика, філософія релігії
- матеріалізм

- ідеалізм об'єктивний і суб'єктивний
- монізм
- дуалізм
- плюралізм
- діалектика
- метафізика
- гностицизм
- агностицизм
- функції філософії

Семінарське заняття №2

«Давньогрецька філософія»

План семінарського заняття

1. Рання давньогрецька філософія (Мілетська школа, Геракліт, елеати, атомісти).
2. Давньогрецька філософія класичного періоду (Сократ, Платон, Аристотель).
3. Давньогрецька філософія елліністичного періоду (скептицизм, стоїцизм, епікуреїзм, неоплатонізм).

Проблемні питання до семінару

1. Якими питаннями переймаються ранні давньогрецькі мислителі? Чи відповідають ці питання з точки зору змісту та стилю мислення такому рівню знання, який може вважатися суто філософським?
2. Чи можна погодитися з думкою, що в ранній давньогрецькій філософії відсутня поляризація матеріалізму та ідеалізму? Чи розрізняють ранні філософи дух і речовину?
3. Чи є раціональне зерно в твердженні Фалеса: вода – першоречовина, з якої виникають всі інші, а вони ж перетворюються у воду?

4. Чи можна вважати, що у вченнях філософів мілетської школи мислення в межах міфу перетворюється у мислення в межах логосу? Якщо так, дайте обґрунтування Вашій точці зору.
5. За Анаксимандром першоосновою є апейрон (apeiron). Як він пояснює це поняття? Чи є апейрон таким, що його можна спостерігати (наприклад як воду)? Чи є вчення Анаксимандра кроком назад в порівнянні з вченням Фалеса?
6. На якій підставі Анаксимен стверджує, що першоосновою є повітря? В чому смисл його фізичної теорії переходів?
7. Як Геракліт тлумачить поняття «логос»? Чи має воно відношення до поняття «вогонь»?
8. Які аспекти вчення Геракліта не є архаїчними з позицій сучасної філософії та науки?
9. В чому полягає суттєва відмінність вчень Геракліта і Парменіда?
10. Які категорії розроблені Парменідом? Яке досягнення Парменіда в галузі логіки дозволяють вважати його першим раціоналістом?
11. Який парадокс мислення містить вчення Зенона Елейського? Що є причиною захисту ним вчення про логічну неможливість змін? Поясніть це на прикладі апорій?
12. Чи можна вважати, що Емпедокл та Анаксагор як би примирюють вчення Геракліта та Парменіда?
13. Чому піфагорійці вважали математику ключем до всіх загадок Універсуму?
14. Поясніть суть атомістичного вчення Демокріта, його відповіді на питання що і як існує.
15. Властивості атомів, за Демокрітом, є кількісними чи якісними? Назвіть деякі з них.
16. Визначить вплив вчення Демокріта на становлення та становлення та розвиток фізики.

17. Визначте обставини, якими був зумовлений інтерес філософів класичного періоду до етико-політичних питань, до людини.
18. Визначте позитивні та негативні аспекти філософствування та публічної діяльності софістів. Як в їх судженнях проявляється скептицизм і релятивізм?
19. Як зрозуміти тезу Протагора «людина є міра всіх речей»? Чи слід її тлумачити в якості епістемологічного положення, як питання про те, як речі являються індивідам? Чи можна інтерпретувати його і як твердження про норми?
20. За Сократом «добродійність» і «знання» утворюють єдність. Людина, яка знає, що таке справедливість, буде здійснювати вчинки та діє справедливо, буде щасливою. Прокоментуйте цю думку. Чи можна повністю з нею погодитись?
21. Чому Сократ піддавав ніщивній критиці вчення та діяльність софістів?
22. Яким способом, за Сократом, слід шукати істину?
23. Поясніть зміст вчення Платона, що розуміється як метемпсихоз та анамнезис.
24. Прокоментуйте платонівську аналогію Платона з в'язнями в печері, що роз'яснює вчення про ідеї.
25. Вчення Платона про людину визначають як онтологічний дуалізм. Поясніть його зміст.
26. Яке ставлення Платона до відомих йому форм правління? Чому Платон не визнає демократію?
27. Прокоментуйте платонівську теорію ідеальної держави. Чи слід вважати політичне вчення Платона таким, що має риси авторитаризму?
28. Як Платон ставиться до мистецтва?
29. По відношенню до вчення Платона дослідниками його творчості використовується термін «холізм». Що це означає?
30. Поясніть ключові поняття аристотелівської онтології: субстанція, форма, матерія, чотири «причини» (кінцева, діюча, матеріальна, формальна).

31. В чому полягає відмінність поглядів Платона та Аристотеля на людину і суспільство?
32. За Аристотелем найбільш важливою функцією мистецтва є катарсис. Що це означає?
33. Чому можна вважати філософію Аристотеля більше реалістичною, ніж філософію Платона?
34. В чому сенс епікурейської життєвої філософії? Чи є вона актуальною для сучасної людини?
35. Чому, на Ваш погляд, стоїцизм мав великий вплив на суспільну та індивідуальну свідомість (і не тільки за часів Давнього Риму)?

Ключові терміни

- космоцентризм
- антропоцентризм
- архе
- апейрон (за Анаксимандром)
- ейдос
- логос
- буття і небуття (за Парменідом)
- апорії (за Зеноном)
- гомеометрії (за Анаксагором)
- атоми та порожнеча
- софістика
- майєвтика (за Сократом)
- метемпсихоз (за Піфагором, Платоном)
- анамнезис (за Платоном)
- світ ідей та світ речей (за Платоном)
- ідеальна держава (за Платоном)
- матерія і форма (за Аристотелем)
- логіка (за Аристотелем)

- силогізм (за Арістотелем)
- закони логіки (за Арістотелем)
- стоїцизм
- скептицизм
- епікуреїзм
- гедонізм
- евтюмія
- неоплатонізм

Семінарське заняття №3

«Філософія середньовіччя та доби Відродження»

План семінарського заняття

1. Основні принципи філософії середньовіччя.
2. Основні етапи розвитку середньовічної філософії (апологетика, патристика, схоластика).
3. Основні особливості філософії доби Відродження.
4. Натурфілософія доби Відродження.
5. Гуманізм, ренесансний неоплатонізм, соціальні утопії.

Проблемні питання до семінару

1. Який основний принцип середньовічної філософії?
2. Що поєднує християнську теологічну та філософську думку з неоплатонізмом та пізнім стоїцизмом?
3. Видатними філософами доби середньовіччя були богослови. В чому саме полягає відмінність теологічних і філософських поглядів видатних мислителів цієї доби?
4. Принцип теоцентризму змінює уявлення та розуміння місця і призначення людини в світі (в порівнянні з античними підходами). В чому основна особливість цих змін?

5. Що являє собою принцип креаціонізму? Чи є людина, з точки зору християнської теології та філософії, творцем (в античному розумінні цього слова)? Якщо ні, то чому?
6. Що таке провіденціалізм?
7. Як змінюється в середньовіччі концепція часу? Як вплинула середньовічна концепція часу на подальший розвиток науки?
8. Що означають поняття «екзегеза» та «герменевтика»? Як герменевтика змінила ставлення богословів і філософів до текстів?
9. Що означає поняття «теодицея»? Як воно «працює» в середньовічній філософії?
10. Чому Платона називають батьком християнської онтології?
11. Августин у своєму вченні поєднує неоплатонізм і християнську віру. Прокоментуйте цю тезу.
12. Греки дотримувались інтелектуальної концепції людини, натомість Августин волонтаристської. Поясніть це.
13. Чи можна вчення Августина про людину вважати джерелом психології як теоретичної дисципліни?
14. Що являє собою проблема універсалій? В чому відмінність позицій реалістів і номіналістів в суперечці про універсалії?
15. Чи є проблема універсалій важливою для методології науки? Чи має номіналістична методологія певну цінність для наукових досліджень?
16. Який вплив філософії Аристотеля на схоластику? Чи можна вважати, що цей вплив стосувався як змісту філософії, так і форми філософського мислення Фоми Аквінського?
17. Що принципово нового для середньовічної філософії містилося в тлумаченні гармонізації Фомаю Аквінським?
18. Що таке «природний закон» в концепції Фоми Аквінського?
19. Поясніть зміст фундаментального томістського поняття esse. Які онтологічні категорії розробляє Фома Аквінський?

20. Які ідеї Фоми Аквінського стали стрижнем сучасної католицької філософії – неотомізму?
21. Які докази існування Бога пропонує Фома Аквінський?
22. Охарактеризуйте погляди Фоми Аквінського на державу і суспільство.
23. Чому Фому Аквінського називають концептуальним реалістом, а Оккама концептуальним номіналістом?
24. Яку роль відіграє в добу Відродження неоплатонізм?
25. Геліоцентричне вчення М.Коперника ґрунтується на телеології. Що означає цей термін і як він впливає на подальші філософські та наукові пошуки?
26. Як зрозуміти думку М.Кузанського про збіжність протилежностей?
27. Що таке пантеїзм і як пантеїстичні ідеї впливають на формування нової картини світу? Коротко охарактеризуйте основи вчення Дж.Бруно.
28. Як Ви ставитесь до політичної теорії Макіавеллі, що являє собою «механіку правління», «теорію дипломатичної гри» абсолютних правителів? Як Ви розумієте термін «макіавеллізм»?
29. Визначте позитивні та негативні аспекти перших соціальних утопій (Томаса Мора, Томазо Кампанелли).

Ключові терміни

- апологетика
- ареопагітика
- патристика
- августиніанство
- схоластика
- томізм
- монотеїзм
- теоцентризм
- креаціонізм
- провіденціалізм

- лінійна концепція часу
- есхатологія
- екзегеза
- герменевтика
- номіналізм і реалізм, універсалії
- одкровення і віра
- теодицея
- концепція «подвійної істини»
- гармонія віри з розумом (за Фоною Аквінським)
- християнський гуманізм
- пантеїзм
- гуманізм Відродження
- флорентійський неоплатонізм
- натурфілософія
- макіавеллізм
- утопічна держава (за Т. Мором)
- лютеранство
- кальвінізм
- абсолютний максимум і абсолютний мінімум (за М. Кузанським)
- «вчене незнання» (за М. Кузанським)

Семінарське заняття № 4

Німецька класична філософія

План семінарського заняття

1. Філософія І. Канта.
2. Філософія Г. Гегеля.
3. Філософська творчість Й.Фіхте та Ф.Шеллінга.
4. Філософія Л.Фейєрбаха.

Проблемні питання до семінару

1. Назвіть соціально-економічні, соціально-політичні та духовні передумови, що спричинили формування та розвиток німецької класичної філософії.
2. Німецька класична філософія не є однорідним напрямом або школою. Які риси вчень І.Канта, Й.Фіхте, Г.Гегеля, Ф.Шеллінга, Л.Фейєрбаха дозволяють застосовувати до них спільну назву?
3. Які відкриття і в яких галузях належать І.Канту-науковцю?
4. Спробуйте пояснити, чому І.Кант змінив суто наукові інтереси на філософські. Чому з усіх розділів філософського знання його в першу чергу зацікавила гносеологія?
5. Розкрийте зміст вчення про «речі в собі» і «явища». Чому вчення І.Канта називають трансцендентальним ідеалізмом?
6. Чому І.Канта називають агностиком? Чи можна вважати, що І.Кант в своїй трансцендентальній філософії здійснює спробу подолати емпіризм і раціоналізм?
7. Які типи та сфери пізнання розглядає І.Кант? В чому їх специфіка?
8. В чому відмінність уявлень про простір і час І.Канта-астронома та І.Канта-гносеолога?
9. В чому сутність «коперніканського перевороту» в гносеології І.Канта? Як І.Кант розуміє поняття «закон»? Чи реальна природа з позицій кантівської гносеології?
10. Що, за І.Кантом, є предметом метафізики (і розуму)? Поясніть сутність вчення про антиномії. Яке значення має це вчення для сучасної науки?
11. Чому кантівське вчення про мораль називають етикою моральної волі, етикою боргу? Що означають поняття «категоричний імператив», «гіпотетичний імператив», «максими»?
12. Як І.Кант розуміє, що таке прекрасне? Поясніть основні принципи кантівської естетики.

13. Чи можна пояснити, чому І.Кант-науковець та філософ приходить в своїх міркуваннях до ідеї Бога?
14. Як І.Кант розглядає проблему свободи?
15. Чи слід вважати, що І.Кант закладає філософську основу протестантизму?
16. Чому філософія Й.Фіхте має назву «науковчення»?
17. Поясніть зміст фіхтеанських категорій «Я» та «не-Я». «Я» - це свідомість людини? Чи відноситься «Я» до божественної свідомості?
18. Чи можна вважати, що, за Й.Фіхте, об'єкт породжується суб'єктом?
19. Як Й.Фіхте розуміє проблему свободи? Який, за Й.Фіхте, всезагальний принцип права?
20. Г.Гегель стверджує, що все дійсне розумне і все розумне дійсне. Як це зрозуміти?
21. Що, за Г.Гегелем, є Абсолют? Як ступені проходить в своєму розвитку Абсолютна ідея? Чи є для Г.Гегеля ціле більш реальним і більш цінним, ніж частини?
22. Чому Г.Гегель оголошує логіку вченням не тільки про мислення, але й про форму буття? Який основний недолік діалектичної логіки Г.Гегеля?
23. Які категорії та закони формулює Г.Гегель, досліджуючи розвиток Абсолютної ідеї?
24. Поясніть гегелівську діалектику тези, антитези та синтезу. Прокоментуйте гегелівську думку щодо історичного розвитку духу з трьома головними фазами: східною, греко-римською та германською.
25. Як Г.Гегель розуміє свободу – як право підкорятися закону або якимось інакше?
26. Яке відношення Г.Гегеля до власності?
27. Як Г.Гегель розуміє, що таке громадянське суспільство?
28. Яка історична форма спільності людей, за Г.Гегелем, відіграє найбільшу роль в історії?

29. Чи слід вважати гегелівську соціальну філософію тоталітарною? Який політичний ідеал Г.Гегеля?
30. С.К'еркегор вважав, що індивід не має значення в гегелівській системі. Чи це так?
31. В чому полягає протиріччя між філософською системою і філософським методом Г.Гегеля?
32. На думку Г.Гегеля, краса в мистецтві стоїть посередині між чуттєвим як таким і чистою ідеєю. Прокоментуйте цей вислів.
33. Яка головна задача філософії, за Ф.Шеллінгом? Чому філософію Ф.Шеллінга називають філософією тотожності? Що є природа, за Ф.Шеллінгом? Чи можна застосувати до натурфілософії Ф.Шеллінга поняття «пантеїзм»?
34. Чому Ф.Шеллінг цінує міф та розглядає міфологію як всесвітньо-історичне явище?
35. Чому, за Ф.Шеллінгом, мистецтво вище за філософію?
36. Чи є свобода, за Ф.Шеллінгом?
37. Як вчення Ф.Шеллінга вплинуло на європейську художню літературу?
38. Поясніть позицію Л.Фейєрбаха щодо релігії.

Ключові терміни

- німецьке Просвітництво
- німецький романтизм

Вчення І. Канта:

- критицизм, «речі в собі» і «явища»
- трансцендентальний ідеалізм
- чуттєвість, розсудок, розум
- категорії кількості, якості, відношення
- «коперниківський переворот»
- антиномії
- практичний розум
- категоричний імператив

- гіпотетичний імператив
- максими

Вчення Й.Г.Фіхте:

- «науковчення»
- самосвідомість, «Я», «Не –Я», суб'єкт і об'єкт
- практичний розум або воля
- інше «Я»

Вчення Ф.В.Й. Шеллінга:

- натурфілософія
- протилежності в природі
- філософія тотожності
- трансцендентальний ідеалізм
- теоретична філософія, практична філософія, телеологія, філософія мистецтва
- філософія одкровення

Вчення Г.В.Ф. Гегеля:

- абсолютна ідея
- абсолютний ідеалізм
- діалектика
- закони діалектики
- категорії діалектики
- філософська система та філософський метод

Вчення Л.А. Фейєрбаха:

- антропологічний матеріалізм
- суб'єктивна діалектика
- інтерсуб'єктивність «Я» - «Ти»

Семінарське заняття №5

«Ірраціоналізм»

План семінарського заняття

1. Джерела та основні етапи розвитку ірраціоналізму в філософії.
2. Філософія А.Шопенгауера.
3. Філософія Ф.Ніцше.

Проблемні питання до семінару

1. З якими світоглядними та соціальними причинами пов'язане виникнення та розповсюдження ірраціоналістичного філософського мислення?
2. Якою є форма мислення в ірраціоналістичній філософії? Чим вона відрізняється від форми мислення раціоналістичної філософії?
3. Яку мету має ірраціоналістична філософія, що є її ідеалом?
4. Коли виникає термін «ірраціональне» і з якими дослідженнями він був першопочатково пов'язаний?
5. Чи має відношення ірраціоналізм до скептицизму, агностицизму, релятивізму?
6. В яких філософських вченнях античності, середньовіччя, Нового часу домінує ірраціональне мислення?
7. Які течії, напрями, вчення в філософії ХХ століття є ірраціоналістичними?
8. Як проявляється ірраціоналізм в соціально-філософських концепціях? Наскільки, з Вашої точки зору, він є виправданим?
9. Сучасні методологи науки К.Поппер, Т.Кун, П. Фейєрабенд пов'язали принцип взаємонеperекладаємості теорій з тезою про відсутність єдиної емпіричної мови для наукових теорій. Чи свідчить це про наявність ірраціонального в науковому мисленні та в результатах наукових досліджень?
10. Які філософські вчення мали вплив на філософію А.Шопенгауера?
11. Які зв'язки має філософія А.Шопенгауера з гносеологічним вченням І.Канта?
12. Що таке воля за А.Шопенгауером? Які ступені об'єктивації вона здійснює?
13. Що таке ідеї за А.Шопенгауером? Чи може людина їх споглядати?

14. Чому в пізнавальному процесі А.Шопенгауер віддає перевагу мистецтву, а не науці?
15. Чому А.Шопенгауер вважає, що немає сенсу шукати етичні закони? Що є, на його думку, основою моралі? Чи є позитивний сенс в етиці А.Шопенгауера?
16. Які настанови по відношенню до життя пропонує А.Шопенгауер? Які ступені звільнення від волі до життя він називає?
17. Як можна пояснити наступну позицію А.Шопенгауера, враховуючи те, що він представник ірраціональної філософії: «надмірне захоплення чи страждання завжди засноване на омані та примарі, - отже, силою думки можна запобігти цих обох надмірних напруг»?
18. Поясніть, чому філософські погляди Ф.Ніцше вважаються проявом нігілізму. Як зрозуміти афоризм Ф.Ніцше «Бог помер»?
19. Як Ф.Ніцше ставиться до світу та його законів? Як впливає на його онтологічне вчення індійська філософія, а також стоїцизм?
20. Ф.Ніцше вважає мислення проявом апполонівського начала, а світ – діонісійського. Як це зрозуміти?
21. Прокоментуйте тезу Ф.Ніцше «Ніщо не є істинним і все дозволено!»
22. По відношенню до моралі Ф.Ніцше займає позицію імморалізму. Він зазначає, що мораль –гомірна сорочка. Поясніть це положення.
23. Прокоментуйте положення Ф.Ніцше щодо моралі панів і рабів. Якими обставинами і причинами можна пояснити його негативне ставлення до християнської моралі?
24. Що являє собою ніцшеанський ідеал понадлюдини? Що означає, за Ф.Ніцше, воля до влади? Чи можна погодитись з розповсюдженою в радянській ідеології позицією щодо ніцшеанства як основи нацистської ідеології?
25. Ніцшеанську концепцію істини називають прагматичною. Що має на увазі Ф.Ніцше, коли розглядає в якості «істинних» свої власні теорії?

26. Охарактеризуйте ставлення Ф.Ніцше до мистецтва. Чому він вважає, що саме мистецтво, а не наука чи мораль, пояснює трагедійність буття?

27. Якій вплив мала творчість Ф.Ніцше на європейську філософію та літературу ХХ століття?

Ключові терміни

- ірраціональне

Вчення А Шопенгауера:

- воля
- ступені об'єктивації волі
- мистецтво
- мораль
- етика

Вчення Ф.Ніцше:

- онтологія
- імморалізм
- мораль панів і рабів
- понадлюдина
- воля до влади
- істина

Семінарське питання №6

Сучасна західна філософія

План семінарського заняття

1. Позитивізм та його історичні форми.
2. Основні риси філософії екзистенціалізму. Німецький і французький екзистенціалізм.
3. Неотомізм.
4. Християнський еволюціонізм.
5. Філософія протестантизму.

6. Герменевтика, прагматизм, неофрейдизм.

Проблемні питання до семінару

1. Сучасна філософія – це неklasична філософія. В чому її основні відмінності від класичної? Які основні напрями її розвитку?
2. Які основні принципи класичного позитивізму? Як О.Конт розуміє поняття «позитивний»? Чому він вважає, що кожна наука сама по собі філософія, що матеріалізм та ідеалізм – однаково застарілі способи філософствування?
3. Проаналізуйте зміст «закону подвійної еволюції» О.Конта. Який вплив він здійснив на сучасну соціальну філософію?
4. Поясніть класифікацію позитивних наук, яку побудував О.Конт.
5. В чому причини появи емпіріокритицизму (махізму)? Які його основні положення? З якої причини він мав нетривалу історію свого існування?
6. Визначте зміст та функції філософії неопозитивізму. Які його основні напрями? Який вплив неопозитивізму здійснив на розвиток наук ХХ століття?
7. Що являє собою принцип верифікації? Які його можливості та межі в науковому пізнанні?
8. Як змінюється проблематика філософії науки в постпозитивізмі? Які найбільш відомі методологічні здобутки постпозитивізму?
9. Поясніть основні положення критичного раціоналізму К.Поппера. Що являє собою принцип фальсифікації? Як він працює в науковому пізнавальному процесі?
10. Як критичний раціоналізм К.Поппера застосований в його соціальній філософії?
11. Чому концепцію Т.Куна називають історико-еволюційною? Що таке парадигма за Т.Куном?

12. Як Т.Кун розглядає проблему традицій і новацій в науці? Як здійснюються наукові відкриття?
13. Які різновиди новацій Т.Кун називає науковими революціями? Яке пізнавальне та світоглядне значення мають наукові революції? Наведіть приклади наукових революцій.
14. Поясніть основні положення екзистенціалізму. Назвіть причини його появи та розповсюдження, а також основні філософські джерела, що містять його ідеї (починаючи з доби середньовіччя).
15. Визначте спільне і відмінне у французькому та німецькому екзистенціалізмі.
16. Які проблеми порушують в своїй філософії А.Камю та Ж.-П.Сартр?
17. Які основні ідеї фундаментальної онтології М.Гайдеггера? Наскільки вони, з Вашої точки зору, є актуальними?
18. Який внесок зробив К.Ясперс в сучасну соціальну філософію?
19. Які ідеї томізму складають основу неотомістської філософії?
20. В чому полягає основний зміст концепції християнського еволюціонізму Тейяра де Шардена? Який вплив здійснила ця філософія на розвиток неотомізму другої половини ХХ століття?
21. Які ідеї протестантської філософії ХХ століття мали суттєвий вплив на духовні та матеріальні сфери людської життєдіяльності?
22. Які основні здобутки філософської герменевтики ХХ століття?
23. Яким принципам слідує філософія прагматизму? Як прагматизм розуміє поняття «істина»? Який вплив він має на мислення та спосіб життя сучасної людини?
24. В чому основний зміст філософії неофрейдизму? Який його внесок в сучасну соціальну філософію та філософську антропологію?

Ключові терміни

- позитивізм
- «закон подвійної еволюції» О.Конта

- класифікація позитивних наук
- емпіріокритицизм, махізм
- неопозитивізм
- логічний позитивізм
- аналітична філософія
- лінгвістична філософія
- принцип верифікації
- конвенціоналізм
- постпозитивізм
- критичний раціоналізм
- принцип фальсифікації
- традиції та новації в науці
- наукові революції
- парадигма
- екзистенціалізм
- есенція та екзистенція
- неотомізм
- християнський еволюціонізм
- «точка Омега»
- філософська герменевтика
- прагматизм
- критерії істини в філософії прагматизму
- неофрейдизм

Семінарське заняття №7

Тема: Онтологія та феноменологія

План семінарського заняття

1. Основні онтологічні категорії.
2. Основні форми буття. Буття людини.
3. Матерія як філософська категорія. Рух, простір і час.

4. Природничі засади та соціальні аспекти свідомості. Структура свідомості.

Проблемні питання до семінару

1. Поясніть відмінності онтологічних і наукових категорій. В якій з онтологічних категорій людське мислення досягає найвищого рівня абстрагування?
2. Чому найбільш змістовною онтологічною категорією є категорія «буття»?
3. В яких філософських вченнях минулого розглядалася проблема буття?
4. Які форми буття розглядає сучасна філософія? Як це питання розв'язується прихильниками матеріалізму та ідеалізму (реалізму та спірітуалізму)?
5. В чому специфіка філософської категорії «світ» («світобудова», «Універсум»)? Яку функцію має виконувати ця категорія в науковому пізнанні?
6. Який зміст категорії «субстанція»? Чи застосовується ця категорія в сучасних філософських і наукових дослідженнях світу?
7. Чому при розгляді універсальних проблем світобудови в марксистсько-ленінській філософії центральне місце займала категорія «матерія», а не категорія «буття»?
8. В чому особливості субстратного, субстанційного та феноменологічного підходів до матерії?
9. Чи можна вважати матерію в усіх її модифікаціях цілком незалежною від людини та її свідомості?
10. Які структурні рівні матерії визначає сучасна наука?

11. В чому основні відмінності філософських та конкретнонаукових визначень матерії? Чому філософські визначення матерії мають чимале значення для наукових досліджень?
12. Як в філософії визначається категорія «рух»? Як співвідносяться категорії «рух» і «спокій»? В чому відмінність категорій «рух» і «розвиток»? Чи можна ототожнювати поняття «розвиток» і прогрес?
13. Як розуміється рух і розвиток в сучасній теорії самоорганізації?
14. Чи є сенс вважати рух атрибутивною властивістю виключно матеріального світу? Якщо ні, то чому?
15. Які фундаментальні характеристики суцього охоплює категорія «простір»? Які фундаментальні характеристики процесів охоплює категорія «час»?
16. В чому відмінність субстанційної та реляційної концепцій простору і часу?
17. Поясніть зміст понять «соціально-історичний простір» і «соціально-історичний час». В чому відмінності натуралістичного та культурологічного підходів до простору і часу?
18. Як категорії «простір» і «час» характеризуються крізь особливості людського психічного життя?
19. Як просторові та часові форми буття знаходять відображення в мистецтві?
20. Яке значення для філософського і наукового розуміння світу має поняття причинності (детермінізму)?
21. Як розглядається проблема свідомості в історії філософії? Назвіть найбільш обґрунтовані підходи.
22. В чому полягають недоліки суто матеріалістичного підходу до свідомості? Як розглядається свідомість представниками «вульгарного матеріалізму», марксизму?
23. В сучасній філософії є визначення свідомості як взаємодії «Я» і світу крізь призму культури. Як це зрозуміти?

24. Які основні ознаки свідомості?
25. Охарактеризуйте компонентну та рівневу структуру свідомості.
26. Що являє собою самосвідомість? Як сучасні науковці та філософи розуміють її зміст та функції?
27. Який зміст категорії «суспільна свідомість»? Яке її функціональне призначення?

Ключові терміни

- феноменологія
- онтологія
- буття
- форми буття
- світ (універсум, світобудова)
- субстанція
- матерія
- структурні рівні матерії
- рух
- простір
- час
- свідомість
- структура свідомості
- функції свідомості
- суспільна свідомість
- самосвідомість

Семінарське заняття №8

Тема «Теорія пізнання»

План семінарського заняття

1. Суб'єкт і об'єкт пізнання.
2. Рівні пізнання (чуттєвий, раціональний).
3. Емпіричний і теоретичний рівні наукового пізнання.
4. Теорія істини.

Проблемні питання до семінару

1. Що є спільного та відмінного у науковому і філософському пізнанні?
2. В чому полягає основна відмінність онтологічних і гносеологічних категорій? Поясніть це, порівнюючи категорії «об'єктивне» і «об'єкт», «суб'єктивне» і «суб'єкт». Чи може суб'єктивне бути об'єктом?
3. Прокоментуйте тезу «Без суб'єкту немає об'єкту».
4. Поясніть зміст словосполучень «об'єктивація суб'єкту» і «суб'єктивація об'єкту».
5. Поясніть взаємозалежність чуттєвого і раціонального рівнів пізнання. Чим уявлення людини відрізняються від уявлень високоорганізованих тварин?
6. Поясніть особливості ірраціонального пізнання. Що таке інтуїція? Як в науці «працює» інтелектуальна інтуїція? Прокоментуйте тезу, сформульовану в сучасній методології науки: «За допомогою інтуїції винаходять, а за допомогою логіки доводять».
7. Чому неможливо ототожнити поняття «чуттєвий» і «емпіричний», а також «раціональний» і «теоретичний»?
8. Поясніть відмінності емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання. Чи існує між ними суттєва межа?
9. Назвіть основні методи емпіричного дослідження, коротко поясніть їх зміст та пізнавальні можливості.
10. Поясніть зміст методів теоретичного дослідження.
11. Які методи є загальнонауковими (загальнологічними)?
12. Поясніть зміст понять «факт дійсності», «науковий факт».

13. Що таке наукова проблема? В якому разі наукові факти, що здобув науковець, складають основу наукової проблеми?
14. Що являє собою гіпотеза? Які шляхи її подальшого розвитку?
15. Якій рівень наукового знання слід вважати теорією (в строгому розумінні цього терміну, тобто зі змістовної та формально-логічної сторони)?
16. Поясніть зміст понять «закон природи» та «закон науки». Чи є відмінність між ними?
17. В чому відмінність понять «закон» і «закономірність»?
18. Що таке істина? Поясніть зміст поняття «об'єктивна істина».
19. Що таке суб'єктивна істина? Чи має поняття «суб'єктивна істина» відношення до науки?
20. Поясніть зміст понять «абсолютна істина», «відносна істина». Чи досяжна в науковому пізнанні абсолютна істина?
21. Що означає поняття «конкретність істини»? Чи можна вважати істиною судження «Вода кипить при 100°C»? Морська вода непридатна для пиття?
22. Евбулід вивів «парадокс брехуна». Поясніть, в чому його смисл.
23. Чи може існувати теорія, що немає жодних помилкових компонентів, суджень, умовиводів? Чи можна вважати принципово безпомилковими математичні аксіоми?
24. Що таке «критерій істини»? Які критерії істини пропонувалися науковцями та філософами минулого та сучасності? Які з них можна вважати доцільними?

Ключові терміни

- суб'єкт пізнання
- об'єкт пізнання
- чуттєвий рівень пізнання
- відчуття
- сприйняття

- уявлення
- раціональний рівень пізнання
- поняття
- судження
- умовивід
- ірраціональне пізнання(інтуїція)
- емпіричний рівень наукового пізнання
- теоретичний рівень наукового пізнання
- факт дійсності
- науковий факт
- наукова проблема
- гіпотеза
- теорія
- закон природи
- закон науки
- закономірність
- істина
- об'єктивна істина
- суб'єктивна істина
- абсолютна істина
- відносна істина
- конкретність істини
- критерії істини
- методи емпіричного дослідження
- методи теоретичного дослідження

Семінарське заняття № 9

«Предмет логіки»

План семінарського заняття

1. Поняття та уявлення. Поняття і слово. Зміст і обсяг понять
2. Види понять. Відношення між поняттями. Операції з поняттями.
3. Сутність та будова судження. Класифікація суджень.
4. Умовиводи та їх різновиди.
5. Софізм та логічний парадокс.
6. Еристика.

Проблемні питання до семінару

1. Яка форма абстрактного мислення називається поняттям?
2. Які ознаки предметів є суттєвими та несуттєвими?
3. Дайте визначення логічним прийомам формування понять: аналізу, синтезу, абстрагуванню, узагальненню.
4. Що являють собою зміст і обсяг понять? Охарактеризуйте зміст закону зворотнього відношення між обсягом і змістом понять.
5. Поясніть, як поняття класифікуються за змістом і обсягом. Що таке пусті поняття? Які поняття називаються конкретними і абстрактними, відносними і безвідносними, позитивними і негативними, збиральними і незбиральними. Наведіть приклади.
6. Поясніть типи відносин між поняттями. Охарактеризуйте типи сумісності: рівнозначність (тотожність), перехрещення, підпорядкованість (відношення роду і виду). Поясніть, що являють собою несумісні поняття. Проілюструйте відношення між поняттями за допомогою кіл Ейлера. Наведіть приклади.
7. Що являє собою операція поділу понять? Назвіть правила поділу понять.
8. Поясніть зміст операцій обмеження та узагальнення понять.
9. Охарактеризуйте структуру атрибутивного судження.

10. При розв'язанні питання про логічну правильність і неправильність суджень використовується об'єднувальна класифікація атрибутивних суджень за якістю і кількістю. Поясніть зміст різновидів суджень. Наведіть приклади.
11. Які судження називаються судженнями про відношення? Поясніть їх формулу $S_1 R S_2$.
12. Назвіть типи відношень між простими судженнями. Для пояснень використайте «логічний квадрат» («квадрат Пселла»).
13. Яка форма мислення називається умовиводом? Якою формулою він позначається?
14. Що означає термін «силлогістика»?
15. Який умовивід є індуктивним та який є дедуктивним? Наведіть приклади.
16. До безпосередніх дедуктивних умовиводів належать наступні: перетворення, обернення, протиставлення предикату, умовиводи за «логічним квадратом». Поясніть їх зміст. Наведіть приклади.
17. Поясніть зміст законів логіки: закону тотожності, закону несуперечності, закону виключеного третього, закону достатньої підстави. Наведіть формули, якими перші три закони позначаються.
18. Поясніть основні правила доведення.
19. Що таке софізм? В чому логічна помилка в софізмі: 1. Все, що ти не втратив, ти маєш. Ти не втратив роги. Ти маєш роги.
20. Що таке логічний парадокс? (Проаналізуйте зміст парадоксів «купа», «лисий»).
21. Що таке еристика?
22. Охарактеризуйте основні види суперечок.
23. Поясніть сутність основних форм суперечок: дискусія, полеміка, диспут, дебати.

Ключові терміни

- логіка

- поняття
- уявлення
- слово
- зміст поняття
- обсяг поняття
- судження
- силогістика
- атрибутивне судження
- судження про відношення
- індуктивний умовивід
- дедуктивний умовивід
- закон тотожності
- закон несуперечності
- закон виключеного третього
- закон достатньої підстави
- софізм
- логічний парадокс
- еристика
- суперечка
- дискусія
- полеміка
- диспут
- дебати

Семінарське заняття № 10

Тема «Етика та її категорії»

План семінарського заняття

1. Основні етичні вчення в історії філософії.
2. Категорії «добро і зло».
3. Категорія «сенс життя».
4. Категорія «щастя»

5. Категорії «совість» і «сором».

Проблемні питання до семінару

1. Поясніть сутність термінів «етика» та «мораль», визначте їх співвідношення. Поясніть специфіку поняття «моральність».
2. Що таке моральна вимога, моральний вибір, моральна свобода?
3. В чому сутність абсолютистських та релятивістських концепцій добра і зла?
4. Як співвідносяться категорії «добро» і «благо»? Чи існує добро поза людиною, поза людським світом?
5. Поясніть зміст категорії «справедливість».
6. Що таке ідеал (в моральному значенні)? Яка його роль в житті людини?
7. Як Ви розумієте зміст поняття «сене життя»? В чому вбачали сене життя філософи минулого? Що це поняття означає для Вас?
8. Що таке щастя? Як цей феномен розглядався в історії філософії? Наведіть приклади вчень, що були присвячені проблемі щастя.
9. Що таке принцип гуманізму? Як в ньому втілюються вимоги «Не зашкодь» та «Роби благо»?
10. Якими мають бути стосунки моралі і права, моралі і політики?
11. Прокоментуйте вислів А. Енштейна: Кожна людина зобов'язана, принаймні, повернути світу стільки, скільки вона з нього взяла.
12. Прокоментуйте вислів Л.Толстого: Є тільки один спосіб покласти кінець злу – робити добро злим людям.
13. Прокоментуйте вислів Еразма Роттердамського: Той, хто робить добро другу, робить добро собі.
14. Прокоментуйте вислів М.Булгакова: Щоб робило твоє добро, якби не існувало зла?

15.Висловіть своє ставлення до вислову з Євангелія від Матвія: А я говорю вам: не чиніть супротив злу. Але хто вдарить тебе в праву щоку твою, підстав до нього і другу.

16.Що таке совість? Що таке сором? Прокоментуйте вислів В.С. Соловйова «Я соромлюся, отже я існую».

17.Великий гуманіст ХХ століття А. Швейцер вважає чисту совість винаходом диявола. Прокоментуйте цей вислів.

Ключові терміни

- етика
- мораль
- моральність
- моральна свідомість
- моральна діяльність
- моральна вимога
- моральний вибір
- моральна свобода
- добро і зло
- благо
- справедливість
- моральний ідеал
- сенс життя
- щастя
- гуманізм
- совість
- сором

Семінарське заняття №11

Тема «Категорії естетики»

План семінарського заняття

1. Категорії «естетичне», «естетична свідомість», «естетична діяльність».
2. Категорія «прекрасне».
3. Категорії «трагічне» та «комічне».

Проблемні питання до семінару

1. Поясніть сутність категорії «естетичне». Чи можна її вважати онтологічною категорією та застосовувати для позначення предметів і явищ природного світу, який не входить в простір людської життєдіяльності?
2. Поясніть сутність категорій «естетична свідомість» і «естетична діяльність».
3. Які характеристики людської праці можна вважати естетичними?
4. Поясніть зміст категорії «прекрасне». Як ця категорія розвивалася у філософських вченнях минулого?
5. Чи можна виявити зміст прекрасного, зіставляючи між собою прекрасні предмети? Якщо ні, то чому? Пригадайте, як це питання розглядається Платоном.
6. Чи можна вважати об'єктивні характеристики світу – гармонію, симетрію, пропорційність проявами прекрасного?
7. Які поняття мають негативний естетичний зміст? Чи є потреба в їх розробці?
8. В чому полягає відмінність категорій «прекрасне» і «досконале»?
9. Як співвідносяться категорії «прекрасне» і «піднесене»?
10. Поясніть зміст категорії «трагічне».
11. Назвіть твори мистецтва, в яких найбільш глибоко відтворені трагічні події та явища в житті людини.
12. Поясніть зміст категорії «комічне».

13. Які форми має комічне? Поясніть їх специфіку. Наведіть приклади використання цих форм в мистецтві.
14. Чи можна вважати, що комічне і сміх – одне і те ж, що смішне – комічне?
15. Чи є почуття гумору ознакою розумності людини?
16. Прокоментуйте вислів А.Шопенгауера: Якщо жарт ховається за серйозне – це іронія, якщо серйозне за жарт – гумор.
17. Прокоментуйте вислів Дж.Свіфта: Сатира – своєрідне дзеркало, в якому кожний, хто дивиться в нього, бачить будь-яке обличчя, крім власного.

Ключові терміни

- естетичне
- естетична свідомість
- естетична діяльність
- прекрасне
- досконале
- піднесене
- трагічне
- комічне
- гумор
- сатира
- іронія
- сарказм
- гротеск

Семінарське заняття №12

Тема «Релігії в Україні»

План семінарського заняття

1. Традиційні релігії.

2. Неохристиянські релігії.
3. Релігії орієнталістського напрямку.
4. Синтетичні релігії.
5. Неоязичництво.

Проблемні питання до семінару

1. Які релігії називаються традиційними? Які релігії є традиційними для України? Чи існують між ними суттєві суперечності?
2. Які проблеми існують в сучасному православ'ї на теренах нашої держави? Якими причинами вони викликані? Якими, на Ваш погляд, можуть бути шляхи їх подолання?
3. Якими обставинами породжені неорухи, нетрадиційні релігії? Чому вони достатньо активно поширюються в Україні?
4. Які неоохристиянські напрями та організації в 90-ті роки ХХ століття з'являються на теренах України? Чи є взаємопорозуміння між ними, зокрема з питань джерела віросповідання? В якості прикладів коротко охарактеризуйте особливості віровчення та релігійної організації деяких з них.
5. Чому сучасні релігієзнавці вважають вчення свідків Єгови таким, що не відповідає християнським постулатам віри?
6. Які релігії, центри та організації орієнталістського напрямку функціонують в Україні? Чому вони знаходять прихильників в українському соціокультурному просторі?
7. Що являє собою українське неоязичництво? Які течії та рухи належать до нього? Чи слід їх вважати атавізмами, які мають бути подолані в свідомості сучасного українця?
8. Прокоментуйте позицію М. Грушевського, який називав прадавню віру, що асимілювалася з християнством, «народним християнством».

9. Що являють собою синтетичні релігії? Чи є серед них такі, що виникають в нашій країні? Чи є серед них соціально небезпечні?
- 10.Що являють собою сайєнтологічні рухи? Чи є перспективи їх поширення в Україні?
- 11.Що являє собою сатанізм? Чи є він модерновим явищем? Як суспільство має з ним боротися?

Ключові терміни

- традиційні релігії
- нетрадиційні релігії
- неохристиянство
- релігії орієнталістського напрямку
- неоязичництво
- синтетичні релігії
- сайєнтологічні рухи
- сатанізм

Рекомендована література:

Основна література

1. Академічне релігієзнавство / за ред. А.Колодного. – К., 2000.
2. Асмус В.Ф. Античная философия. - М., 1976.
3. Блощинська В.А.Етика. Практикум: Навч. посібник/ В.А. Блощинська– К.:Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.
6. Борев Ю.Б. Эстетика: Учебник/ Ю.Борев. – М.: Высш. Шк., 2002. – 511 с.
7. Бычков В.В. Эстетика: Учебник/ В.В. Бычков. – М.: Гардарики, 2004.- 556 с.
8. Вступ до філософії/Г.І.Волинка, В.І. – К., 1999.
9. Горак Г. Філософія. – К.,1998.
- 10.Горський В. С. Історія української філософії. К.,1996.
- 11.Гусев В.І. Вступ до метафізики. – К, 2004.
- 12.Естетика/ Левчук Л.Т. – К.,- 2000.

- 13.История современной зарубежной философии: компаративистский подход - СПб., 1997
- 14.Конверський А.Є. Логіка (традиційна і сучасна). – К., -2004.
- 15.Причепій Є. М, Черній А.М, Гвоздецький В. Філософія. Навч.посібник.. – К., 2000.
- 16.Рассел Б. Історія західної філософії.- К., 1995.
- 17.Релігієзнавство: Підручник/за ред.. В.І. Лубського, - К.,2000.
- 18.Скирбек Г., Гилье Н., История философии. М.,2000.
- 19.Сучасна зарубіжна соціальна філософія. К.,1995
- 20.Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки .- К., 1996
- 21.Татаркевич В. Історія філософії. Т.1.- Львів, 1997.
- 22.Татаркевич В. Історія філософії Т.2. -Львів, 1999.
- 23.Татаркевич В. Історія філософії Т.3. -Львів, 1999.
- 24.Тофтул М.Г. Етика. – К.,2007.
- 25.Тофтул М.Г. Логіка. – К.,2003.
- 26.Філософія. Курс лекцій за ред. І. Бичко.-К.,2002.
- 27.Філософія. Навч. посібник. /За ред. І.Надольного. К.,1997.
- 28.Філософія.Навч.посібник./за ред.Заїченка Г.- К.,1995.
- 29.Хамітов Н., ГармашЛ., КриловаС. Історія філософії.- К.,2000.

Додаткова література

1. Аквінський Тома. Коментарі до Арістотелевої “Політики”. К., 2000.
2. Бердяев Н.Смысл истории М.,1990
3. Вебер М.Протестантська етика і дух капіталізму. К.,1994
4. Вільчинський Ю. Скринник М. Розвиток філософської думки в Україні. Львів, 1991.
5. Д.Донцов. Дух нашої давнини. К.1996.
6. Історія філософії України.К.,1994.
7. Кузнецов В.Н., Миrowsкий Б.В. Западноевропейская философия XVIII века -М.,1986
8. Кьеркегор С.Страх и трепет.М.,1993
9. Лосев А.Ф. Из ранних произведений. М.,1990.
- 10.Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги К., 1994
- 11.Поппер К.Злиденність історизму. К.,1994.
- 12.Потебня А.А. Слово и миф.М.,1989
- 13.Соловьев В.С. Сочинения в двух томах. М.,1989.
- 14.Тойнбі А.Дослідження історії. К.,1995
- 15.Франк С.Л. Сочинения М.,1990
- 16.Хайдеггер М.Время и бытие.М.,1993.
- 17.Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. - К.,2000.
- 18.Чанышев А. Курс лекций по древней философии.- М., 1981
- 19.Чижевський Д.Нариси історії філософії на Україні . К., 1992.

20. Шпенглер О. Закат Европы. М., 1993

21. Юркевич П.Д. Философские произведения. М., 1990.

INTERNET – ресурси

1. [Філософія](#) : Навчальний посібник / Подольська Є.А. - К.: Фірма, 2006. - 704 с.

http://www.big-library.com.ua/book/9_Filosofiya

2. [Філософія](#) : Навчальний посібник / Сидоренко О.П., Корлюк С.С., Філянін М.С. та ін. ; за ред. О.П. Сидоренка - К.: Знання, 2010. - 414 с.

http://www.big-library.com.ua/book/10_Filosofiya

3. [Історія української філософії](#) : Навчальний посібник / Русин М. Ю., Огородник І. В. та ін. - К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. - 591 с.

http://www.big-library.com.ua/book/25_Istoriya_ukrainskoj_filosofii

4. [Філософія](#) : Навчальний посібник / Смольков О. А. - Львів: "Магнолія Плюс", 2007. - 560 с.

http://www.big-library.com.ua/book/41_Filosofiya

5. [Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів](#) : Курс лекцій / Касьян В.І. - К. : Знання, 2008. - 347 с.

http://www.biglibrary.com.ua/book/47_Filosofiya_vidpovidi_na_pitannya_ekzamenaciynih_biletiv

6. [Філософія](#) : Навчальний посібник / Щерба С.П. - К.: Кондор, 2005. - 452 с.

http://www.big-library.com.ua/book/59_Filosofiya

7. [Філософія](#) : Навчальний посібник / Осічнюк Ю.В. - К.: Кондор, 2003. - 464 с.

http://www.big-library.com.ua/book/60_Filosofiya

8. [Філософія історії](#) : Навчальний посібник / Бойченко І. В., Горлач М. І., Данільян О. Г., Жиленкова І. М., Мануйлов Є. М. - Х. : Прапор, 2006. - 656 с.

http://www.big-library.com.ua/book/61_Filosofiya_istorii

9. [Філософія культури](#) : Навчальний посібник / Гатальська С.М. - К.: Либідь, 2005. - 328 с.

http://www.big-library.com.ua/book/62_Filosofiya_kylytyri